

ЛАТИНСЬКОМОВНА ЕЛЕГІЯ В ЛІТЕРАТУРІ УКРАЇНСЬКОГО РЕНЕСАНСУ ТА БАРОКО

Статтю присвячено дослідженню латинськомовної елегії, її розвитку та місцю в українській літературі епохи Ренесансу та Барокко, проаналізовано історію створення та досліджено характер латинськомовної елегії в українській літературі XV – XVIII ст.

Ключові слова: латинськомовна елегія, новолатинська література, гуманістичні ідеї, Ренесанс, Бароко.

Статья посвящена исследованию латиноязычной элегии, ее развитию и месту в украинской литературе эпохи Ренессанса и Барокко, проанализирована история создания и исследовано характер латиноязычной элегии в украинской литературе XV – XVIII вв.

Ключевые слова: латиноязычная элегия, новолатинская литература, гуманистические идеи, Ренессанс, Барокко.

The article is dedicated to the research of Latin elegy, its development and place in Ukrainian literature of Renaissance and Baroque. It also analyzes the history of writing and the character of Latin elegy in Ukrainian literature in the period of XV – XVIII centuries.

Key words: Latin elegy, Neo-Latin literature, humanistic ideas, Renaissance, Baroque.

Одним з найдавніших та найпоширеніших ліричних жанрів є елегія, яка мала як періоди піднесення, так і періоди занепаду. У парадигмі українського літературного процесу XV – XVIII ст. елегія займає досить вагоме місце, зокрема її латинськомовний різновид, оскільки більшість українських вчених-поетів отримували освіту в Європі, де пануючою мовою була латина. Тому, значний інтерес викликає літературна спадщина XV – XVIII ст., бо саме в цей час в Україні було створено основний масив новолатинської літератури¹.

Актуальність дослідження передусім зумовлена посиленням інтересом та необхідністю вивчення української латинськомовної літератури XV – XVIII ст.

Мета статті – проаналізувати історію створення та дослідити характер латинськомовної елегії в українській літературі XV – XVIII ст.

Об'єктом дослідження стали елегійні твори, написані латинською мовою на території України в XV – XVIII ст.

В епоху Ренесансу, відродження античності стало метою і суттю нової культури. Античність сприймалася як найвищий авторитет, ідеал людської досконалості і найсильніше вплинула на освіту, філософію, образотворче мистецтво і літературу. На перший план у період Ренесансу виходять ідеї гуманізму.

Поняття “гуманізм” має два загальні визначення: по-перше – це система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність; по-друге – це прогресивна течія західноєвропейської культури епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності і розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей, що стало основною тематикою елегійних творів XV – XVIII ст.

Новим поштовхом для ідей гуманізму та розповсюдження літературних творів для більш широких верств населення став винахід друкарства, який відбувся в XV ст. Творчість діячів цього періоду сповнена віри в можливість людини, її волю та розум.

У розвитку західноєвропейського гуманізму епохи Відродження розрізняють два етапи – ранній та пізній. В.Литвинов, автор дослідження «Ренесансний гуманізм в Україні», вважає, що *“специфічна духовно-культурна і соціально-економічна ситуація в Україні у першій половині XVI ст. сприяла поширенню і розвитку ідей раннього гуманізму, пов’язаного із викладанням риторики, граматики, поезики, історії і моральної філософії на базі класичної античної освіти, а другої половини XVI ст. у зв’язку з посиленням національного, соціального і релігійного гніту з боку польської шляхти і католицької церкви українські мислителі-полемісти дедалі частіше звертаються до проблем, які хвилювали представників пізнього Відродження, а також реформаторів, коло інтересів яких охоплює теологію, натурфілософію, природознавство”* [6: 30]. Тому, в Україні розвиток ренесансного гуманізму мав три етапи: *перший* – приблизно до середини XVI ст.; *другий* – з другої половини XVI ст. – до початку XVII ст.; *третій* – друга третина XVII – початок XVIII ст.

Знання латинської мови, яка в навчанні стояла поруч із грецькою, спричинило знайомство з новолатинською літературою, яка почала розповсюджуватися в Польщі, Литві та на західноукраїнських землях, здебільшого завдяки діяльності гуманістів-іноземців. В Україну ж латина приходила різними шляхами, і зокрема через Німеччину, Чехію та Польщу. Протягом багатьох століть латина залишалася мовою освіти, науки і літератури. Кінець XVI–XVII ст. в Україні також був позначений розширенням вжитку латини в різних сферах життя - освіті, науці, літературі, судочинстві, діловодстві [3: 4-5; 7: 4-5]. Підтримуючи загальноєвропейські тенденції, чимало українських культурних діячів XV - XVIII ст. створювали свої твори латинською мовою.

Як і в Західній Європі, де освіта, опираючись на сім вільних мистецтв, була тісно пов’язана саме з літературними дисциплінами, в Україні знайомство з античною літературою в елітних колах було досить близьким. У добу Ренесансу королевою всіх наук гуманісти вважали поезію, яка відтворює образ світу й передає обізнаним мудрість пращурів.

Оскільки Україна в XVI–XVII ст. все більшою мірою входить у західноєвропейській культурний простір, латина почала відігравати все важливішу роль у культурному житті. В цей період *“спостерігається збільшення кількості літератури про Україну, до того ж ця література стає різноманітнішою та конкретнішою”* [8: 149]. Найбільш поширеними в українській поетичній літературі XVI – XVIII ст. стали такі жанри як описова поема, елегія, ода та епіграма.

Дослідник української класичної елегії, О. Ткаченко зазначає, що саме новолатинська література XV-XVI ст. стала втіленням та носієм доби Відродження в українському літературному процесі, а провідним принципом творчості й умовою успіху в усіх жанрах було наслідування античності [12: 36].

Вивченню жанру елегії присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників: Ф.Байсснера, Л.Фрізмана, А.Доватура, В.Крекотня, В.Перетца, І.Голеніщева-Кутузова, М.Гаспарова, М.Гранта та ін.

Попри всі видозміни елегійних творів, основною визначальною особливістю залишилась журлива тональність, а національні риси стали більш виразними. Так, латинськомовні елегії періоду XV – XVIII ст., які за визначенням в роботі Л.Зизанія *“ГрамMATика*

словенская” 1596 року є віршами з чіткою строфічною будовою, тобто написані елегійним дистихом, як і в античну добу [5]. Елегії були створені такими видатними постатями, як Юрій Дрогобич, Павло Русин, Григорій Тичинський-Рутенець, Севастьян Кленович, Стефан Яворський та Феофан Прокопович.

Юрій Михайлович Котермак з Дрогобича, більш відомий як Юрій Дрогобич (лат. Georgius Drohobicz de Russia) (нар. бл.1450 у Дрогобичі, помер 4 липня 1494 у Кракові) - діяч східноєвропейського Відродження: український філософ, астроном, перший український доктор медицини, а головне - перший український автор твору, надрукованого латинською мовою. Був професором та ректором Болонського університету.

7 лютого 1483 р. Юрій Дрогобич видав у Римі книгу “*Iudicium prognosticon Anni MCCCCXXXIII*” (“Прогностична оцінка поточного 1483 року”), яка була першою друкованою книгою українського автора.

Вступ до “*Iudicium pronosticon Anni MCCCCXXXIII*” є віршованою посвятою Папі Римському Сіксту IV, яку написано в жанрі елегії. В творі автор ставить питання про роль літератури та науки в житті суспільства.

*“Hoc igitur dignare precor nec inutile credas
Si preuisa iuuat noscere: tempus adest
Hic meliora quibus faueant tibi fata diebus
Et mox si qua manent pernitiosa leges”*

(*Iudicium...* 23-26) [14]

“Будь же прихильним до книги: вона допоможе пізнати
Те, що невдовзі гряде, -- знати яке вже пора:
Отже, в які саме дні тобі доля ласкава всміхнеться,
І, навпаки, у які -- лиха незнаного жди”

(пер.В.Литвинова) [14]

“*Iudicium prognosticon ...*” написаний елегійним дистихом, де кожен двовірш має закінчену думку, як і в класичній римській елегії.

Павло Русин (нар. бл. 1470 р. у Кросно, помер в 1517р. в Сяніку) (лат. Paulus Ruthenus) – поет і мислитель доби Відродження. Ґрунтуючись на тому, що він писав латинською мовою, деякі польські дослідники трактують його як польського літературного діяча, хоча він сам називав себе русином і підписував свої твори “Ruthenus”. Такої думки дотримується і відомий славіст І.Н.Голєніщєв-Кутузов [1: 142].

Павло Русин був також видавцем, навчав відомих слов’янських поетів Яна з Вислиці, Яна Дантишенка, Миколу Коперника. Літературознавці вважають його першим гуманістичним поетом України.

У вже згаданій праці В. Литвинов зазначає, що “у руслі ренесансно-гуманістичної традиції (Павло Русин) підносить поезію, поцінуючи її вище від історії та філософії. У поетичній творчості розвивав неоплатонівську ідею близькості поета до пророка, а поетичне слово називав даром богів” [2: 190]. У душі гуманізму та античної спадщини Павло Русин в елегійних творах звертав увагу на реальне земне життя, людську особистість. Він вважав, що в цивілізованій державі людина повинна мати право на повноцінне

життя, свободу совісті, слідувати велінням власного розуму, а саму людину треба шанувати не за її багатства і титули, а за розум та інші чесноти [2 :191].

У 1509 році він видав книгу своїх поезій *“Pauli Crosnensis Rutheni Carmina”* (*“Пісні Павла Русина з Кросна”*), яка налічує більш, ніж 4 тисячі віршів, значна частина яких дидактично-виховного характеру. Збірка містить такі елегії, як *“Elegia ad Ioannem Vislicensem, Pieridum cultorem, discipulum non roenitendum”* (*“Елегія для Яна з Вислиці, шанувальника Муз і учня, достойного похвали”*), *“Elegiacum pentametrum ad Virginem Mariam pro saevissima peste abigenda”* (*“Елегійний пентаметр до Діви Марії, щоб прогнала люту чуму”*), *“Ad ingenium adolescentem dominum Sebastianum Maghyum panonium in genitals terras proficiscentem”* (*“Севастьяну Маді, благородному угорському юнакові, від магістра Павла Русина на дорогу”*), *“Elegiacum ad magnificum et generosum dominum Stephanum Bathoriensem”* (*“Елегія до благородного і шановного пана Стефана Баторія”*), які є яскравим прикладом ренесансної поезії, що продовжують античні традиції.

Елегії Павла Русина є своєрідними звертаннями та відзначаються емоційними піднесеними почуттями, які часом змінюються сумними та жалобливими настроями.

Григорій Тичинський-Рутенець – учений, дипломат, поет народився бл.1510 року в містечку Тичин. Освіту отримав у Краківському університеті, де був записаний, як *“Georgius de Tychun, Ruthenus”* [11: 69]. Серед поетичних творів Тичинського є латинськомовна елегія *“Georgii Thiczensis Rutheni Atium liberalium Magistri Elegiacum”* (*“Елегіакон Георгія Тичинського Рутенця”*)

Севастьян Кленович народився 1550р. в м. Калущі, за іншими даними в м. Суммашенці (Сілезія), помер в 1602р. чи в 1608 р. Освіту отримав у Краківській академії, після закінчення якої став бургомістром м. Люблін. Сприяв створенню Замоївської академії, де з 1589 р. викладав античну літературу.

До літературної спадщини Кленовича, крім таких відомих творів як *“Звятияга богів”* (1587), *“Лісослав”* (1596), *“Смуток з приводу смерті Яна Кохановського”* (1585), *“Гаман іудеїв”* (1600), *“Перший виступ проти єзуїтів”*, належить і елегійна поема *“Роксоланія”* (1584). У цій елегійній поемі він оспівує рідну землю, країну, пишається її минулим та сучасністю, вихваляє русинів, які, незважаючи на те, що проти їх звичаїв виступає весь католицький світ, живуть за законами батьків, бережуть своє походження, що властиво і самому авторові, який постійно підкреслює своє русинське походження, підносить звичаї українського народу, серед яких називає вільність у виборі дружини, побратимство. В поемі *“Роксоланія”* Кленович оспівує такі українські міста як Київ, Львів, Кам'янець, Луцьк і т. д. [10].

Стефан Яворський український та російський письменник, церковний і політичний діяч, філософ, який народився 1658 р. в галицькому містечку Явір у родині дрібномаєтного шляхтича. Початкову освіту отримав у Ніжині, закінчив Києво-Могилянську академію, а потім, ставши ченцем та прийнявши уніатство, вдосконалював свої знання в колегіях Львова, Любліна, Познані, Вільно. Повернувшись до Києва, відмовився від уніатства, поступив у ченці під іменем Стефана. Викладав у Києво-Могилянській академії поетику, риторику, філософію, теологію. В 1700 р. висвячений на митрополита муромського і рязанського. У своїх богословських трактатах *“Камінь віри”* (1728 р.), *“Знаменія пришествія антихристова і кончини віка”* (1703 р.) і віршах, на відміну від

Ф. Прокоповича, виступав противником реформ Петра I. Помер Стефан Яворський у Москві 16 (27) листопада 1722 р. [10].

У 1721 р. Яворський склав каталог своєї бібліотеки і передав Благовіщенському монастирю у Ніжині. Каталог починався написаною латинською мовою елегією бібліотеці “*Possessoris horum librarum luctuosum vale*” (“*Хазяїна цих книг печальне прощання*”), яка була перекладена українською мовою М.Зеровим [4: 377 – 378].

Феофан Прокопович (справжнє Прізвище мислителя – **Слісєй Церейський**) видатний учений-гуманіст, просвітитель, письменник, педагог, філософ, державний діяч. Народився 18 червня 1677 р. (1681 р.) у Києві в родині купця. Осиротівши в три роки, був узятий під опіку свого дядька по матері Теофана Прокоповича, настоятеля Києво-Братського монастиря, ректора Києво-Могилянської колегії. Освіту отримав в Києво-Могилянській колегії, навчався в Римі, тікаючи звідки, пішки пройшов Францію, Швейцарію, Німеччину, деякий час студював у м. Галле, познайомився з ідеями гуманізму, просвітництва, реформаторства, прихильність до яких зберіг на все життя. У 1702 р. прибув в Україну, вступив до Київського братства, прийнявши в честь дядька ім'я Теофана Прокоповича. “*Словом похвальним на честь Полтавської битви*” звернув на себе увагу Петра I, який взяв Прокоповича у Прутський похід. Після цього був під покровительством Петра I та пропагував його реформи. Згодом займав поважні посади, був архієпископом та, врешті, віце-президентом Синоду. Прокопович приділяв багато уваги розвитку освіти, організації шкіл. Помер у Петербурзі 8 (19) вересня 1736 р. [10].

Зібрання поезії мислителя – це книжки “*Lucubrationes...*” і “*Illustrissimi ae reverendissimi...*”, видані у Братиславі в 1743-1744 рр. Вірші свідчать про блискуче володіння автором латинським і польським поетичним складом. В творах він “*пolemізував з проповідниками..., звинувачуючи їх у зловживанні фантастичними образами, довгих перифраз, нагроможденні синонімів; висуває вимогу лаконічності, ясності й гідності вимислу*” [13: 170-180].

Серед теологічно-філософських творів Прокоповича є кілька елегій, зокрема тих, що написані латинською мовою: “*Елегія, в якій блаженний Олексій розповідає про своє добровільне вигнання*”, “*Elegia parenetica ad discipulum ...*” (“*Повчальна елегія до учня...*”), “*Elegia ascetica filii ad parentem*” (“*Аскетична елегія сина до батька*”), “*Elegia illustrissimi Mytropolitae Razanensis et Muraemensis Stephani Iaworski ante mortem suam super libros bibliothecae suae composita*” (“*Елегія Стефана Яворського митрополита Рязанського та Муромського перед смертю своєю над книгами створена*”).

В елегійних творах автор наслідує античні канони написання. За витончений стиль і красу латинськомовних віршів його називали сучасним Горацієм.

В парадигмі українського літературного процесу більшість літературних жанрів мали і періоди занепаду, і піднесення, але жоден з них не мав такого поширення і літературної стійкості, як елегія, і, який був “*найбільш поширеним жанром*” новолатинської літератури [9: 80].

Поетика латинськомовних елегійних творів епохи Ренесансу та Барокко – надзвичайне та унікальне явище українського письменства. Вона відобразила високі художні можливості поетів, впливала на розвиток та вдосконалення версифікації і, разом з тим, розширювала національну тематику. Майже в усіх елегійних творах цього періоду, згідно настанов шкільних поетик, автори вводили різноманітні тропи та фігури, вживали символи, алегорії.

¹Термін європейської лінгвістики та літературознавства, який охоплює твори різних жанрів, написані латинською мовою, починаючи з епохи Відродження аж до наших часів [“Companion to Neo-Latin Studies”1990 – част.І, 1998 – част.ІІ]

ЛІТЕРАТУРА

1. Голенищев-Кутузов И. Н. Славянские литературы. Статьи и исследования. / И. Н. Голенищев-Кутузов – М. , Художественная литература, 1973. – 480 с.
2. Горський В. С.. Філософська думка в Україні: Біобібліогр. словник. / В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик . – К.: Унів. вид-во «Пulsари», 2002. – 244 с.
3. Гриценко С.П. Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень українських пам'яток кінця XVI–XVII ст.) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / С. П. Гриценко – К., 1999. – 290 с.
4. Зеров М. Вибране / Упорядкув. С. Ф. Зерової; Ред. і вступ. ст. М. Рильського. Прим. Г. П. Кочура і В. П. Петрова. – Київ: Дніпро, 1966. – 540 с.
5. Зизаний Л. Грамматика словенская. / Л.Зизаний. – München, 1972 – 212 с.
6. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи відродження в українській філософії 15 початку 17 століття / В. Д. Литвинов – Київ, видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 472 с.
7. Миронова В.М. Граматичні особливості латинської актової мови XV–XVI ст. в Україні (на матеріалі гродських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.14 – “класичні мови. Окремі індоєвропейські мови” / В. М. Миронова. – К., 1999, – 16 с.
8. Наливайко Д.С. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі 11-17 ст. – К., 1998, с. 149.
9. Наливайко Д.С. Спільність і своєрідність: Українська література в контексті європейського літературного процесу. – К.: Дніпро, 1988. – 395 с.
10. Огородник І.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посіб. / І. В. Огородник. – К.: Вища шк.: Т-во “Знання”, 1999. – 543 с.
11. Радул.О. Історія педагогіки України X – XVII століть: Персоналії : Навчальний посібник. / О.Радул. – Київ : Основи, 2005. – 238 с.
12. Ткаченко О.Г. Українська класична елегія. / О. Г. Ткаченко. – С.: вид-во СумДУ, 2004. – 256 с.
13. Українська педагогіка в персоналіях – XIX століття / За редакцією О.В. Сухомлинської / навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, у двох книгах // “Либідь”, – К., 2005, кн. 1.
14. Українські гуманісти епохи Відродження XV – XVIII ст. – К., “Наукова думка”, “Основи”, 1995.ч.1-2.